

<https://doi.org/10.36719/2789-6919/41/13-17>

Amil Əsgərov

Naxçıvan Dövlət Universiteti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0001-9286-5017>
amilesgerov075@gmail.com

Naxçıvan musiqi folklorunun ümumi səciyyəsi

Xülasə

Ən qədim tarixi dövrlərdən günümüzdə qədər Naxçıvanda yaşayan xalq mahnıları və xalq rəqsləri bu regionun spesifik musiqi üslubunu və ifaçılıq ənənələrini özündə əks etdirir. Xalq mahnı və rəqsləri etnoqrafiya, mifologiya, xalq məişəti, əmək fəaliyyəti, həyat tərz, bayramlar və mərasimlər ilə bağlı şəkildə yaranmış və yaşamışdır. Bu baxımdan, Naxçıvan xalq rəqsləri folklorşünasların, filoloqların, etnoqrafların, arxeoloqların diqqətini cəlb etmiş, bu zəngin irs haqqında müxtəlif məqalələr yazılmış, onların tarixi, etimologiyası, etnoqrafiyası, poetik mətni barədə müəyyən fikirlər irəli sürülmüşdür.

Naxçıvan çox zəngin folklor mühitinə və ənənələrinə malikdir. Bu diyarın, demək olar, hər bir bölgəsi özünəməxsus folklor janrları, folklor-ifaçılıq ənənələri ilə seçilir. Naxçıvanın qədim yallı janrının ən çox yayıldığı region olması faktı da artıq elmi dəlillərlə təsdiqini tapmışdır.

Naxçıvanda musiqi folkloru əsrlər boyu geniş surətdə inkişaf etmiş, Azərbaycanın bütün regionlarına yayılmışdır. Bölgənin mərasim musiqisi, aşıq və muğam sənəti də rəngarəng janrları ilə Azərbaycanın ənənəvi musiqisini zənginləşdirmişdir. Naxçıvan musiqi mədəniyyətinin janr müxtəlifliyi bilavasitə musiqi ifaçılığının da istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir. Bir sözlə, Naxçıvanda musiqi ifaçılığının istiqamətləri, növləri musiqi janrları ilə əlaqədə yaranmış və inkişaf etmişdir.

Naxçıvanın musiqi-ifaçılıq ənənələrinin bir qolu musiqi folkloru ilə bağlıdır. Özünəməxsus regional lokal ənənələrə məxsus olan Naxçıvan musiqi folkloru janr xüsusiyyətlərinə, ifadə vasitələrinə və ifaçılıq keyfiyyətlərinə görə diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan Naxçıvan folklor ifaçılıq ənənəsində geniş yayılmış "Haxışta", kimi nümunələrin özünəməxsus janr xüsusiyyətlərinin daha dərin araşdırılması zəruri məsələ kimi qarşıda durur.

Naxçıvan folklorunda xüsusi yeri olan Yallı rəqslərinin tədqiqi etnomusiqişünaslığın qarşısında duran mühüm məsələlərdəndir. Yallıların tarixi kökləri Azərbaycanın mərasim mədəniyyəti ilə bağlı olub, müxtəlif istiqamətlərdə - mifologiya, dünyagörüşü, etnomədəni sistem, musiqi təfəkkürü və ifaçılıq baxımından dərin tədqiqatlara yol açır. Xüsusilə yallıların ifaçılıq aspekti onların musiqi məzmunu ilə qarşılıqlı əlaqədə kompleks yanaşma və araşdırma tələb edir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Naxçıvan, musiqi, folklor, xalq yaradıcılığı, janr

Amil Askerov

Nakhchivan State University
doctor of philosophy in pedagogy
<https://orcid.org/0000-0001-9286-5017>
amilesgerov075@gmail.com

General Characteristics of Nakhchivan Musical Folklore

Abstract

From the most ancient historical periods to the present day, folk songs and folk dances living in Nakhchivan reflect the specific musical style and performing traditions of this region. Folk songs and dances have emerged and lived in connection with ethnography, mythology, folk life, labor activity, lifestyle, holidays and ceremonies. In this regard, Nakhchivan folk dances have attracted

the attention of folklorists, philologists, ethnographers, archaeologists, various articles have been written about this rich heritage, and certain ideas have been put forward about their history, etymology, ethnography, poetic text.

Nakhchivan has a very rich folklore environment and traditions. Almost every region of this land is distinguished by its own folklore genres and folklore-performing traditions. The fact that Nakhchivan is the region where the ancient yalli genre is most widespread has also been confirmed by scientific evidence.

Musical folklore in Nakhchivan has developed widely for centuries and has spread to all regions of Azerbaijan. The region's ceremonial music, ashug and mugham art have also enriched the traditional music of Azerbaijan with their colorful genres. The genre diversity of Nakhchivan musical culture has directly determined the directions of musical performance. In short, the directions and types of musical performance in Nakhchivan have emerged and developed in connection with musical genres.

One branch of Nakhchivan's musical-performance traditions is related to musical folklore. Nakhchivan's musical folklore, which belongs to its own regional local traditions, attracts attention due to its genre characteristics, means of expression and performance qualities.

In this regard, a deeper study of the specific genre characteristics of examples such as "Hakhishta", which are widespread in the Nakhchivan folklore performance tradition, is a necessary issue.

The study of the Yalli dance, which has a special place in Nakhchivan folklore, is one of the important issues facing ethnomusicology. The historical roots of yallis are connected with the ceremonial culture of Azerbaijan, opening the way for in-depth research in various directions - mythology, worldview, ethnocultural system, musical thinking and performance. In particular, the performance aspect of yallis requires a complex approach and research in interaction with their musical content.

Keywords: Azerbaijan, Nakhchivan, music, folklore, folk creativity, genre

Giriş

Məlum olduğu kimi, folklor xalq yaradıcılığının ən qədim növüdür. Hər bir xalqın tarixi, coğrafiyası, təbiəti, qəhrəmanlığı, ənənələri, həyat arzuları, məişəti və etnoqrafiyası onun folklorunda sadə, aydın və səmimi bir şəkildə öz əksini tapmışdır. Mütəxəssislərin fikrincə, folklor *“xalqın həyat və məişəti, adət və ənənələri ilə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Kiçik həcmli lirik şeirlərdən tutmuş nağıl və dastanlarımıza qədər bütün folklor nümunələrimizdə xalqımızın adət və ənənəsinin özünə xas olan incəlikləri rəngarəng boyalarla öz əksini tapmışdır”* (Zöhrabov, 2013: 4).

Azərbaycanın zəngin folklor regionlarından biri də Naxçıvandır. Naxçıvan diyarı qədim folklor mədəniyyətinə malikdir. *“Bura ən qədim sivilizasiya mərkəzlərindən biri, etnik-mənəvi xüsusiyyətlərin daha çox qorunduğu, milli mentaliteti müəyyənləşdirmiş keyfiyyətlərin daha çox saxlandığı bir diyardır... Bütün bunlar isə bölgənin folklor mühitində öz təcəssümünü tapıb. Vaxtı ilə geniş coğrafi ərazini əhatə etmiş tarixi Naxçıvanın salnaməsi kimi folklor nümunələri çox əhəmiyyətli qaynaqlardır, bədii sözün tarix qarşısında misilsiz xidmətidir. Bu nümunələr xalqın kağızda yox, ağızda, ürəyinin başında yaratdığı Naxçıvannamədir; bu diyarın söz xəzinəsi, öz xəzinəsidir”* (Cəfərli, Babayev, 2010: 9).

Tədqiqat

Musiqişünas-alim R.Zöhrabov *“Azərbaycan muğamları”* əsərində Azərbaycan şifahi ənənəli musiqisinin üç təbəqəyə bölündüyünü qeyd edir. Bunlar: *“xalq (mahnu və rəqs musiqisi janrları), xalq-professional (aşiq musiqi yaradıcılığı) və sırf şifahi-professional musiqi janrlarına (muğam dəstgahları, kiçik formalı muğamlar, zərb-muğamlar, rəng, təsnif)”* (Zöhrabov, 2013: 41) kimi səciyyələnir.

Əlbəttə ki, hər bir təbəqəyə aid janrlar özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Bütün bunlar bir sıra alimlər tərəfindən öyrənilmiş, sərbəllə tədqiqatlar meydana gəlmişdir. Biz bu bölmədə Naxçıvan musiqi folklorunun tədqiqi məsələlərinə diqqət yetirmək məqsədilə bu istiqamətdəki tədqiqatlara əsaslanırıq.

Məlumdur ki, ilk dəfə Azərbaycan xalq musiqisinin janr təsnifatına Üzeyir Hacıbəylinin elmi məqalələrində diqqət yetirilmişdir. Ü.Hacıbəylinin “Azərbaycan musiqi həyatına bir nəzər” məqaləsi bu baxımdan çox əhatəlidir. Bu məqalədə o, Azərbaycan xalq musiqisi janrlarının metro-ritmik xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırılması müddəasını irəli sürmüşdür. O, xalq musiqi janrlarını “bəhrli” və “bəhrsiz” janr qruplarına bölmüşdür (Əsgərov, 2018: 186).

R.İsmayilzadənin “Azərbaycan xalq mahnıları” adlanan tədqiqatında xalq mahnılarının təsnifatı verilmişdir. “*Bədi-estetik təsir gücünə və tez qavranılmasına görə xalq mahnılarını ən geniş yayılmış*” janr kimi təqdim edən müəllif yazır: “...*bu musiqi irsi müxtəlif tarixi şəraitdə öz şəklini bu və ya digər dərəcədə dəyişmiş, formalaşmış və inkişaf etmişdir*” (Azərbaycan xalq musiqisi, 1981: 52). O, “mahnı” sözünün mənşəyini açıqlayaraq yazır: “*Bu söz dilimizdə saya, söy, nəğmə, hava, şərq kimi ifadə olunmuşdur. Mahnılarda Azərbaycan xalqının əməyə, təbiətə sevgi, ailə və uşağa münasibəti, ənənə və adətləri, istək və mehribanlığı, igidlik və qəhrəmanlığı tərənnüm olunur*” (Aslanov, 1984: 75).

Musiqişünaslıqda Bayram Hüseynlinin tədqiqatlarında öz əksini tapmış rəqs musiqisinin təsnifatı da diqqətəlayiqdir. B.Hüseynli “Azərbaycan xalq rəqs musiqisinin klassifikasiyası” məqaləsində xalq rəqs musiqisinin təsnifatına üç mövqedən yanaşır: “*1. Rəqslərin musiqi müşayiətinə görə; 2. Rəqqasların cinsinə və sayına görə; 3. Rəqslərin janr növlərinə görə*” (Hüseynli, 1968: 68).

Müəllif xalq rəqslərinin müşayiətinin vokal, vokal-instrumental, instrumental şəkildə olduğunu qeyd edir. Vokal müşayiətli rəqslər yaranma tarixinə görə ən qədim rəqslərdir. Vokal-instrumental müşayiətli rəqslər və instrumental rəqslər isə daha sonrakı dövrlərə aiddir. Xalq rəqsləri rəqqasların cinsinə görə kişi və qadın rəqslərinə, sayına görə: fərdi (solo), qoşa (duet), dəstə (qrup) və kütləvi (xorovod) rəqslərinə bölünür (Naxçıvan Ensiklopediyası, 2005: 68).

Naxçıvanın musiqi folklorundan danışanda, ilk növbədə, yada düşən Naxçıvan yallıları olur. Doğrudan da, Naxçıvan yallıları Azərbaycan xalqının əsl musiqi xəzinəsidir. Təsədüfi deyil, yallılar öz janr zənginliyinə görə, təkcə musiqişünaslar tərəfindən deyil, filoloqlar, folklorşünaslar, etnoqraflar, dilçilər tərəfindən də ciddi araşdırılmışdır. Yallıların Naxçıvan musiqi folklorundakı yerini və əhəmiyyətini nəzərə alaraq, biz bu mövzunu ayrıca bölmədə araşdırmağı məqsədəuyğun hesab edirik.

Naxçıvan musiqi folklorunda xalq mahnı və rəqs janrları arasında Naxçıvan adı ilə bağlı və Naxçıvanda yarandığı ehtimal olunan, eləcə də Naxçıvan mərasimləri ilə bağlı bir sıra nümunələr vardır.

Naxçıvan musiqi folklorunda Azərbaycan ənənəvi musiqisinin müxtəlif janrlarına rast gəlinir. Xüsusilə haxışta, gülümey, yallıbaşı mahnıları qeyd olunmalıdır ki, bunlar bilavasitə Naxçıvanın mərasim mədəniyyəti ilə bağlı mahnı və rəqslər olub, Novruz bayramı və toy mərasimində geniş surətdə tətbiq edilir.

Naxçıvanda qədim mövsüm mərasimlərində “Çömçəxatın”, “Yağ yağışım”, “Xırman nəğməsi”, “Sayaçı nəğməsi” kimi mövsüm mərasim nəğmələri xalq tərəfindən Tanrıdan bol məhsul diləyi ilə icra olunmuşdur. Baharın gəlişinə həsr olunmuş “Kos-kosa”, təbiətin oyanmasını təmsil edən “Səməni”, “Xıdır İlyas” və s. mərasim rəqsləri Naxçıvan musiqi folklorunda müəyyən yer tutur.

K.Həsənov Naxçıvanda Novruz bayramı mərasiminin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən birini belə qeyd edir: “*Naxçıvanda hər qonaq özü ilə səməni gətirər, onu stolun üstünə qoyar və “Səməni” mahnısını oxuya-oxuya onun başına dolanar, bir ayaq üstündə rəqs edərdilər. Sonra da mahnılar səslənər, deyib-gülərdilər*” (Həsənov, 1983: 10).

Naxçıvan folklor mühitində hələ qədim zamanlardan mövcud olan və bu gün də bölgənin əhalisi tərəfindən yaşadılan, icra olunan mərasimlər – “Kosa-kosa”, “Xanbəzəmə”, “Can gülüm”, “Üzərliksalma”, “Anayla qız”, “Çobanla qız”, “Gəlinlə qaynana”, “Duvaqqapma”, “Urmu qızı” mahnı-dialoqları, o cümlədən “Bənövşə” və “Bir quşum var bu boyda” oyun-mahnı və rəqsləri maraqlı nümunələrdir və Azərbaycan mərasim mədəniyyətində özünəməxsus yer tutur. Bunlardan bəzisi Novruz bayramında, bir sıra nümunələr isə toy və xımayaxdı mərasimlərində ifa olunur.

Azərbaycan musiqi folklorunda toy adət-ənənələrinin müxtəlif psixoloji və xarakter anlarına – xımayaxdı, bəyin tərifi, gəlinin yola salınması və s. həsr olunan mahnı və rəqslər xalq arasında çox

sevilir və tətbiq olunur. Azərbaycan musiqi folklorunda toy mərasimi ilə bağlı olan “Xımayxdı havası”, “Yol açın, gəlin gəlir”, “Xoş gəldin” mahnıları, “Vağzalı”, “Mirzəyi” və s. rəqslər, demək olar ki, bütün bölgələrdə geniş yayılmışdır. Bununla yanaşı, “Haxışta”, “Toy rəqsi”, “Asma-kəsmə”, “Gülməyi” (“Gülüməyi”, “A gülüm hey”) kimi nümunələri sırf Naxçıvan bölgəsinin musiqi folklorunun məhsulu kimi qeyd etmək lazımdır. Bu nümunələrin Naxçıvanda və ətraf bölgələrdə yaşayan naxçıvanlılar tərəfindən bayram və toy mərasimlərində ifa olunması, onların Naxçıvan musiqi folklorundakı yerini təsbit edir.

Azərbaycan xalq yaradıcılığında yalnız Naxçıvan diyarının mərasim adət-ənənələrinə məxsus olan folklor janrlarından biri “Haxışta”dır. Naxçıvan musiqi folklorunda “Haxışta” janrının ifaçılıq xüsusiyyətləri haqqında ayrıca danışmaq lazımdır. Təəssüf ki, yallılar ilə müqayisədə bu janr musiqişünaslar tərəfindən, demək olar ki, öyrənilməmiş və ya bu qədim musiqi-folklor janrına çox az diqqət göstərilmişdir.

İlk əvvəl qeyd edək ki, “haxışta” sözünün etimologiyası haqqında filoloqlar tərəfindən müəyyən fikirlər irəli sürülmüşdür. Bu sözün mənasını və janrın mənşəyini mifoloji inanclarla əlaqələndirirlər. “Haxışta” sözünü “ha xışta” (xışlamaq) kimi mənalandırmaq, janrın mənşəyini xışla, torpaq şumu ilə bağlamaq elmi baxımdan daha inandırıcı və məntiqlidir. Belə ki, əkinçiliklə məşğul olan qədim xalqlarda məhsul verən torpaq müqəddəs sayılmışdır. “Haxışta” janrının da təşəkkül tapması əkinçilik ilə bağlı olmuşdur.

Lakin zaman keçdikcə, cəmiyyətin inkişafı ilə əlaqədar torpaqla bağlı əski inancların və adətlərin həyatı tərk etməsi nəticəsində Naxçıvanın əhalisi əkin mahnılarının sözlərini dəyişərək onun melodiyasını müvafiq mətnlər ilə toy mərasimlərində və Novruz bayramında oxumuşlar. Bununla da “haxışta” sözü bayatılarla oxunan Novruz mərasim mahnılarının, toy nəğmələrinin nəqarətinə çevrilmişdir.

Həmin mahnılar da öz adını bu nəqarətdən götürərək, xalq arasında “Haxışta” adı ilə yayılmış, nəsilən nəsilərə toy mahnısı kimi ötürülmüşdür. Beləliklə, Naxçıvan musiqi folklorunda “Haxışta” janrının yaranması baş vermişdir.

Nəticə

Novruz şənliklərinə baxsaq, görərik ki, haxıştalar bayramın mahiyyətindən irəli gələn şən-şux zarafatlarla, xoş diləklərlə, xoşbəxtlik diləməklə eynilə gənc qız-gəlinlər tərəfindən oynanıb-oxunmuşdur. Belə bayram haxıştalarının poetik mətni də Novruz bayramının məzmunundan qaynaqlanmışdır.

Bununla belə, vaxtilə toylarda, bayramlarda haxıştaların kişilər, daha çox isə bəy və onun dostları, qohumları olan gənclər tərəfindən ifası da istisna deyildir. Yeri gəlmişkən, onu da qeyd edək ki, haxıştalar təkcə məişət (toy) mərasimində deyil, mövsüm mərasimlərində – Novruz bayramının mərasimlərində də oynanıb-oxunmuşlar. İndi də bu ənənə özünü qoruyub-saxlamaqdadır. Lakin Novruz bayramında deyilən haxıştaların poetik mətni, yəni sözləri toy mərasimində oxunan nümunələrdən fərqli olur, burada əsasən, yumorlu mətnlərə, məişət mövzularına, gənclərin arzularına üstünlük verilir.

Göründüyü kimi, Azərbaycan musiqi folklorunun mühüm bir hissəsini təşkil edən Naxçıvan musiqi folklorunda xalq musiqisinin bütün janrları əhatə olunmuşdur. Eyni zamanda, Naxçıvan bölgəsinə xas olan musiqi nümunələri meydana gəlmiş və müasir dövrdə də xalq arasında və peşəkar musiqi kollektivləri tərəfindən yaşadılmaqdadır.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan folkloru antologiyası*. (2010). Naxçıvan folkloru. I cild. Tərtib edənlər: M.Cəfərli, R.Babayev. Əcəmi.
2. *Azərbaycan xalq musiqisi. Oçerklər*. (1981). Elm.
3. Aslanov, E.M. (1984). *El-oba oyunu xalq tamaşası. Deyim və adların izahlı söz kitabı*. İşiq.
4. Əsgərov, A.Ə. (2018). *Naxçıvan musiqi-ifaçılıq sənəti: XX-XXI əsrlər*. Qeyrət nəşriyyatı.
5. Həsənov, K.N. (1983). *Qədim Azərbaycan xalq rəqsləri*. K.N.Həsənov. İşiq.

6. Hüseynli, B.X. (1968). *Azərbaycan xalq rəqs musiqisinin klassifikasiyası*. Elm.
7. *Naxçıvan Ensiklopediyası*. (2005). II cild. İkinci nəşr. Naxçıvan.
8. Zöhrabov, R.F. (2013). *Azərbaycan muğamları*. Təhsil.

Daxil oldu: 25.11.2024

Baxışa göndərildi: 11.12.2024

Təsdiq edildi: 27.12.2024

Çap olundu: 28.01.2025